

Paskal Milo

FIGURA E ADEM DEMAÇIT NË ARKIVAT E SHQIPËRISË KOMUNISTE

Në këtë konferencë jubilarë unë do ta kisha më të lehtë që të thërrisja në ndihmë kujtimet e mia për takimet e bisedat që kam pasur me mikun tonë të përbashkët Adem Demaçin, kur rrjedha e ngjarjeve e shansi më çoi në zyrën e ministrit të jashtëm të Shqipërisë. Përkoji me një kohë dramatike për Kosovën e për gjithë shqiptarët e që i solli asaj atë çfarë kishin ëndërruar e luftuar të gjithë atdhetarët e vërtetë: lirinë, çlirimin nga kthetrat e një shteti që e kishte sunduar për mbi një shekull. Një nga simbolet e mëdha të kësaj lufte të gjatë e të paepur për lirinë e Kosovës e për bashkimin kombëtar është Adem Demaçi.

Por, unë kam zgjedhur të mos flas për këtë pjesë fatlume të historisë bashkëkohore të Kosovës, sepse mitet e heronjtë e saj po tjetërsohen e baltosen, po transformohen e mohohen dhe mes tyre, si mallkim ka hyrë thellë fara e përçarjes dhe e armiqësive. Adem Demaçi u ka qëndruar larg këtyre shtjellave keqndjellëse për fatin e ardhmërinë e Kosovës, për çka, sot, si lapidar heroizmi e urtësie lartësohet në sytë e mbarë kombit shqiptar për vlerat e pacenuara morale e për vijueshmërinë e idealeve që ka përfaqësuar e mbrojtur gjithë jetën e vet.

Unë për zgjedhja të flas këtu si historian, mbi bazën e dokumenteve që ndodhen në arkivat historike shtetërore të

Shqipërisë, për figurën e Adem Demaçit, deri në kohën e rënies së komunizmit. Për legjendën e historisë shqiptare është folur e shkruar shumë e do të flitet e shkruhet edhe më shumë. Ndaj edhe unë nuk e pata të lehtë kur i hodha një vështrim të shpejtë bibliografisë rreth Adem Demaçit e ku konstatova se sa shumë njerëz, miq, dashamirës, kolegë, të luftës e të punës, studiues të vjetër e të rinj, shqiptarë e të huaj, politikanë e diplomatë kanë shkruar rreth tij dhe e kanë vlerësuar atë. Vendosa të flas sot për temën e sipërpërmendur me pretendimin se mund të shtoj një kontribut modest e të ri në malin e lartë të historishkruarjes të jetës e të veprës të mikut tonë të nderuar e të përbashkët.

Për dimensionin që ka Adem Demaçi si kurorë e atdhetarisë, si luftëtar i lirisë e si personalitet i letrave shqipe, në arkivat e Shqipërisë duhej të kishte fonde të pamasë me lëndë arkivore dokumentare. Por nuk ka. Nuk ka sepse Adem Demaçi për 28 vjet ka vuajtur burgjeve të Serbisë. Por jashtë tyre qëndronte, frymëzonte e nxiste filozofia dhe modeli i luftëtarit kombëtar për liri e bashkim, vepra e tij letrare, publicistika e tij e fuqishme dhe qëndrimet burrërore para gjyqeve serbe. Ato reflektohen si e gjithë rezistenca kombëtare e shqiptarëve të Kosovës.

Për aq sa unë kam hulumtuar deri tani e në funksion edhe të kësaj konference, emri dhe vepra e Adem Demaçit në arkivat historike të Shqipërisë përmenden duke filluar nga viti 1964. Në një pjesë të një analize të gjatë të titulluar: "Falsifikimi i historisë dhe sllavizimi i artit shqiptar", shkruhej se: politikës së shkombëtarizimit e të asimilimit të shqiptarëve të Kosovës e të Rrafshit të Dukagjinit "i ndihmon edhe lënia në prapambetje e letërsisë,

kulturës dhe artit shqiptar” e se synimi i Beogradit i shprehur me fjalët e Dushan Mugoshës ishte që “në veprat shqipe duhet të rrahë zemra e jugosllavizmit”.¹ E për këtë qëllim thuhej në këtë analizë “censura e rreptë ndalon botimin dhe merr masa karshi autorëve siç është rasti i shkrimtarit Adem Demaçi e të tjerë”.²

Në një raport të posaçëm të ambasadës shqiptare në Beograd, dërguar Tiranës në shkurt 1964, me titull *Mbi zhvillimin e letërsisë në Kosovë*, Adem Demaçi e veprës së tij letrare i bëhet një analizë e gjerë. Romani i tij *Gjarpinjtë e Gjakut* vlerësohet si një përpjekje për t’i dhënë letërsisë shqipe në Kosovë karakter kombëtar, çmohet për “përmbajtjen mjaft të thellë morale”, për origjinalitetin e guximin, nënvizohet se “autorit i dhimbsen fatet e kombit të tij dhe dëshiron që ta ndihmojë atë. Së bashku me Azem Shkrelin, Esat Mekulin, Qerim Ujkanin, Ali Podrimen, etj., Adem Demaçi shihej si përfaqësues i rrymës progresive në letërsinë e Kosovës”. Ambasada shqiptare në Beograd konstatonte për Demaçin se “...tani që ka dalë nga burgu (burgosja e parë 1958-1963 - P.M), ai vazhdon të persekutohet, por nuk pushon së shkruari. Veprat e tij mbeten të pabotuara”, sepse jugosllavët “tremben nga emri i tij”.³³

Përmbajtja e një dokumenti arkivor, i vitit 1978, mund të jetë e panjohur për shumë njerëz që janë në këtë sallë, por jo për Adem Demaçin. Organizata “Lëvizja revolucionare për bashkimin e shqiptarëve në Kosovë”, që ai e krijoi menjëherë sa doli nga burgimi i parë në

¹ Arkivi i Ministrisë së Punëve të Jashtme të Shqipërisë (AMPJ). Viti 1964. Dosja Nr. 909, fl. 10-11.

² Po aty.

³ Po aty, fl. 13-25

Sremska Mitrovica, tashmë njihet për aktivitetin e programin e saj, në themel të të cilit ishte, bashkimi i Kosovës me Shqipërinë përmes kryengritjes së armatosur. “Për të njohur aktivitetin e organizatës së tij dhe për të kërkuar përkrahjen tonë morale dhe materiale në realizmin e qëllimit”, thuhet në këtë dokument, Adem Demaçi dërgoi në Tiranë dhe në Ankara nga një përfaqësues. Por ndaj tyre “u mbajt qëndrim i prerë” sepse “figura e të ardhurve ishte e paqartë dhe e dyshimtë”.⁴

Në vitet e burgosjes së dytë (1964-1973) emri i Adem Demaçit nuk përmendet në dokumentet arkivore diplomatike të Shqipërisë, ndonëse ka shumë informacione për gjendjen në Kosovë, veçanërisht pas vitit 1968. Nga dokumentet e mëvonshme del se Lëvizja e Adem Demaçit ka bashkëpunuar edhe me persona të tjerë që ishin goditur nga U.D.B-ja e që një pjesë e tyre ishin strehuar në Shqipëri me dijeninë e autoriteteve shqiptare. Që këtu ata, përmes vendeve të treta dërgonin në Kosovë literaturë politike dhe ideologjike si dhe materiale të daktilografuara. Ata kërkuan që në këtë punë të angazhoheshin edhe institucionet shtetërore e kulturore të Shqipërisë por kjo kërkesë u refuzua.⁵

Emri i Adem Demaçit rishfaqet në dokumente pas arrestimit në tetor 1975 dhe dënimit të tij të tretë, në fillim të shkurtit 1976. Tirana u informua se numri i të arrestuarve ishte 19 vetë, shumica studentë e arsimtarë ku më kryesori ishte Adem Demaçi, me akuzën për “irredentizëm”.⁶ Ajo çfarë konstatohet nga shqyrtimi i dokumen-

⁴ Arkivi Qendror Shtetëror i Republikës së Shqipërisë (AQSH). Fondi 14/AP. Viti 1978.

⁵ Po aty.

⁶ AMPJ. Viti 1975. Dosja Nr. 653, fl. 236-238.

teve arkivore të kësaj kohe për këtë çështje është se autoritetet shtetërore shqiptare nuk kishin njohuri të plota se çfarë po ndodhte, se gjyqi u zhvillua me dyer të mbyllura dhe ato pak informacione që dërgonte ambasada shqiptare në Beograd ishin nga burime e kontakte të dorës së dytë e të tretë. Ndaj edhe drejtuesit e ministrisë së punëve të jashtme të Shqipërisë në këtë kohë Nesti Nase e Reis Malile, këshillonin strukturat diplomatike se “duhet njohje në vazhdimësi e jo punë me hope”, se “ka akoma shumë të panjohura që lidhen me gjithë gjendjen e krijuar”, ndaj edhe ajo duhej të studiohej më thellë e të analizohej më mirë.⁷

Fushata intensive dhe e egër kundër “irredentizmit” që shpërtheu në Kosovë nga organet shtetërore e partiake jugosllave, serbe e ato të Prishtinës, synonte që të terrorizonte shqiptarët e Kosovës e të mbyste që në embrion çdo lëvizje që propagandonte e vepronte për bashkimin e Kosovës me Shqipërinë. Kjo fushatë për nga mënyra se si u zhvillua kishte edhe një objektiv tjetër, të krijonte përshtypjen se edhe Shqipëria nuk e mbështeste këtë lëvizje e të ngjallte pakënaqësi mes shqiptarëve të Kosovës për atdheun mëmë e qeveritarët e tij.

Autoritetet e Tiranës u ndodhën vërtetë në një pozitë delikate. Nga njëra anë ato nuk donin të keqkuptoheshin nga shqiptarët e Kosovës se nuk po u dilnin në mbrojtje në këtë fushatë të egër reprezaljesh serbe. Nga ana tjetër, një rreshtim i hapur publik në mbrojtje të platformës së bashkimit të Kosovës me Shqipërinë, vetëm disa muaj pas Konferencës së Helsinkit, ku ishte nënvizuar me forcë mosndryshimi i kufijve me dhunë në Evropë, e vinte

⁷ AMPJ. Viti 1975. Dosja Nr. 658/1. fl. 89-97.

qeverinë shqiptare përballë akuzave të hapura se po vepronte kundër paqes e sigurimit në Evropë. Po kështu një qasje e hapur e Tiranës në mbrojtje të platformës “irredentiste” do të shërbente si shkak për Beogradin që të anulonte edhe ato arritje që ishin bërë pas vitit 1968 në marrëdhëniet mes Kosovës e Shqipërisë. Hezitimi i autoriteteve shqiptare kishte edhe një arsye të tretë. Në gjirin e organizatës së Demaçit ishin infiltruar agjentë të U.D.B-së. Sipas dokumenteve të mëvonshme arkivore shqiptare, Adem Demaçi ka deklaruar në gjyq se “ne e dimë se në radhët tona ka persona që punojnë me organet e U.D.B-së, por kjo nuk do të na pengojë të vazhdojmë aktivitetin tonë. Koha do të pastrojë radhët tona.”⁸

Në Tiranë për të shmangur efektet e mësipërme negative e për të inkurajuar shqiptarët në Kosovë e në viset e tjera të banuara prej tyre në Jugosllavi, ndoqën një taktikë tjetër. Në 22 janar 1976 organi kryesor i regjimit, “Zëri i Popullit” botoi një artikull redaksional të shkruar në zyrat qendrore të Partisë Komuniste ku me një gjuhë të kujdesshme e pa përmendur emra, tërhiqej vëmendja ndaj fushatës së egër kundër “irredentizmit” shqiptar dhe theksohej se udhëheqja shqiptare do të mbronte çdo popull e çdo kombësi që shtypet e persekutohet nga kushdo qoftë.⁹ Enver Hoxha inskenoi një shkëmbim letrash me familje kosovare të Qerim Ukës nga Rashbulli i Durrësit e në Pojan të Fierit, për t’u dhënë, siç shkruante ai, në ditarin e tij, “përgjigje flakë për flakë titistëve dhe

⁸ AQSH. Fondi 14/AP. Viti 1978.

⁹ “Zëri i Popullit”, 22 janar 1976.

lakenjve të tyre shqiptarë në Kosovë, të cilët kanë rifilluar persekutimin, dënimin dhe burgosjen e shqiptarëve... ”¹⁰

Për të marrë informacione më të sakta pas përfundimit të gjyqit kundër Adem Demaçit e shokëve të tij, në 22-23 shkurt 1976, nga ambasada shqiptare në Beograd u dërguan në Prishtinë dy diplomatë. Ata konstatuan se “populli dhe sidomos rinia studentore e Kosovës shprehin një keqardhje të madhe për ta si dhe një urrejtje për regjimin titist. Njerëzit në Kosovë shprehin mendimin e tyre se këto masa të rënda kanë për qëllim të mbysin ndjenjat patriotike, guximin e kurajon e kosovarëve dhe sidomos të rinisë si dhe çdo influencë të propagandës shqiptare në Kosovë”. Diplomatët raportuan gjithashtu se mjaft nga njerëzit me të cilët u takuan u shprehën se “prisnim më shumë dhe më energjikisht të përkraheshim nga Shqipëria”.¹¹

Vetëm dy vite më vonë, në 1978, institucioneve të posaçme zyrtare të Tiranës u bien në dorë, në një mënyrë që nuk dihet, materialet e procesit gjyqësor kundër organizatës “Lëvizja Nacional Çlirimtare e Kosovës”, kryetar i së cilës ka qenë Adem Demaçi, i biri i Zeqirit dhe i Hasimes, lindur në Lubek të Prishtinës. Në informacionin që i dërgohej udhëheqjes më të lartë komuniste, në përfundim të tij, jepej kjo karakteristikë: “Adem Demaçi është një patriot i flaktë i çështjes së luftës për të drejtat e Kosovës dhe viseve të tjera shqiptare në Jugosllavi e për bashkimin e tyre me Shqipërinë. Ai në tërë veprimtarinë e tij zgjodhi rrugën më të vështirë, atë të luftës konsekuente

¹⁰ Enver Hoxha. Kosova është Shqipëri. Nga ditari politik. Botimet Neraida, 1999, f. 108-109

¹¹ AMPJ. Viti 1976. Dosja Nr. 774, fl. 102-107.

e pa kompromis. Megjithë dashurinë për Shqipërinë ai asnjëherë nuk ka menduar të vinte këtu, përkundrazi qëndroi e luftoi në Kosovë dhe si i tillë u bë një luftëtar i hapur i rezistencës së popullit shqiptar në Jugosllavi. Ai ka luftuar me penë dhe aktivisht.¹²

Ndonëse burgosja e tretë ishte më e gjata dhe më e rënda, Adem Demaçi nuk u ligështua dhe emri dhe veprimtaria e tij nuk u harruan. Përkundrazi, emri i tij u bë simbol e flamur në luftën e shqiptarëve të Kosovës për liri e të drejta, për republikën e të ardhmen e bashkuar të kombit shqiptar. Ngjarjet e mëdha e dramatike të viteve 1981 e 1989 në Kosovë i përcolli fizikisht nga burgu i Pozharevacit, por mendja e tij ishte mes studentëve kryengritës, minatorëve të Trepçës, intelektualëve patriotë të Kosovës. Jugosllavia kishte hyrë në fazën finale të zhbrerjes së saj dhe shqiptarët në betejën përfundimtare të shkëputjes së saj. Adem Demaçi nuk mund të mungonte në këtë orë të madhe të kushtimit kombëtar. Së bashku me pranverën e vitit 1990 erdhi dhe lirimi i shumëpritur i tij. Në Tiranë njoftimet e para i dha ambasadori shqiptar në Beograd, Kujtim Hysenaj, që do të bëhej edhe një mik i mirë i Adem Demaçit. Ndër to unë kam përzgjedhur të përmend këtu në konferencë një deklaratë të Demaçit në ditët e para të majit. Dikush do të përdorte metaforën "orakull" përse ai u shpreh e parashikoi: "Vetëm Republika do të na e heq kularin. Kjo nuk do të jetë vonë. Besoj shumë në këtë".¹³

Adem Demaçi nuk ishte dhe as u ngjante orakujve të tempujve antikë. Ai ishte dhe mbeti një vizionar që e pa

¹² AQSH. Fondi 14/AP. Viti 1978.

¹³ AMPJ. Viti 1990. Dosja Nr. 1172, fl. 331-332.

realitetin në sy dhe që besoi në të ardhmen e popullit të tij si luftëtar lirie. Misioni i tij nuk kishte mbaruar në pranverën e vitit 1990 dhe ai nuk mund t'i tradhtonte idealet e veta. Por si një vigan liberator, po të përdorim fjalët e vargut të fuqishëm të Nolit të madh, Demaçi iu rikthye rrjedhës së jetës kryengritëse të tij për të çuar deri në fund misionin e tij, çlirimin e Kosovës. Dhe ia arriti kësaj dite. Por unë mendoj se në kokën e në ndërgjegjen e tij projekti qëndron ende i pakryer plotësisht, mungon realizimi i një pjese të tij, bashkimi i kombit. Njerëzit e mëdhenj janë të tillë se dinë të bëjnë punë të mëdha, punë që vetëm ata mund t'i bëjnë, thoshte Uinston Çurçilli. I tillë është Adem Demaçi.

